

Lilhärjåbygget

Fjälljordbruk i väglöst land

Välkommen till Lillhärjåbygget

Lillhärjåbygget är landets enda kvarvarande levande fjälljordbruk med fäboddrift i väglöst land.

Gården är högt belägen, 710 meter över havet, och ligger i sydvästra Härjedalen, omgiven av vidsträckta myrar, gles skog och fjälltoppar. Gården togs upp som nybygge i början på 1800-talet och brukas numera av femte generationen av samma familj.

Gården saknar fast elektricitet men har telefon. På gården finns en besättning med renrasiga fjällkor, så kallade fjäll-

nära kor, får, häst och höns som tillsammans med jakt och fiske möjliggör ett stort mått av självhushållning.

År 2002 blev gården förklarad som kulturresevat av Länsstyrelsen i Jämtlands län. Syftet med kulturresevat är att skydda hotade landskap som präglats av mänsklig aktivitet och som är beroende av fortsatt hävd och brukande för att bevaras.

Nybygge vid Lillhärjån

**Utmed åar och bäckar var det ofta bra och riklig gräsväxt
och det var viktiga fodermarker.**

Man kunde också nyttja vattendragen för sitt behov av fiske och vatten till såväl människor som djur. Detta var skälet till att det blev en fast bosättning vid Lillhärjån i början på 1800-talet. Platsen hade sedan 1500-talet nyttjats för slätter, bland annat som utslätter till Lillhärjån kyrkby. År 1804 flyttade en man vid namn Hans Andersson hit och tog upp ett nybygge. Sedan dess har det bott folk permanent på denna gård som fick namnet Lillhärjånbygge, alltså ett nybygge vid Lillhärjån.

När Hans Andersson hade bott här i 25 år lät han insyns sitt nybygge som bestod av röjd vall vid ån som gav sju¹/₈ lass hö, ängar uppströms ån fem lass hö, ängar nedströms ån fem lass hö samt myrslätter vid Faxbrynnen och Kölskälet. Nybygget var tre fjärdingsväg* långt och 1/8 mil brett på var sida om Lillhärjån. Hans Andersson, som även kallades för Hane-Hans, levde ensam med sina djur. När han dog blev det bråk om vem som hade rätt till nybygget.

* Fjärdingsväg (fjärdingsväg är en omskrivning av det äldre ytmättet fjärdingland, ett fjärdingland = 0,0617 hektar).

Karins historia

Bönderna i Sunnanå överlät Lillhärjåbygget till torparen Olof Olofsson Fors, vilken också var insyningman vid avvittningen år 1842.

I handlingarna från denna tid står det att skiftet bestod av duglig mark, odugliga fjäll och kälmark. Någon åker fanns inte, men väl ängsmark utmed Lillhärjån, rödningsland vid Faxbrynnbäcken, starrslätt vid Kälen samt myrar vid Faxbrynnmoren. Nybygget blev skattebefriat i 15 år, därefter skulle gården beskattas med sex trög*. När Olofs son, kallad Schwölö-Erik, ville ta över blev det på nytt bråk och Olof Olofsson Fors blev fråntagen Lillhärjåbygget och sonen tvingades flytta.

** Trög (trög är ett äldre skattetal, en trög = 1/36 mantal).*

Olof Eriksson i Glöte, som var fosterson till en av bönderna i Sunnanå, gifte sig med Karin Kjelsdotter från Upp-i-gala. De nygifva valde mellan att emigrera till Amerika eller att ta upp ett nybygge. Det blev det sistnämnda och paret bosatte sig på Lillhärjabygget kring 1865, för att år 1874 bli rättmätiga ägare till nybygget som blev ett skattehemman. Storleken på hemmanet skall enligt berättelsen ha fastställts genom den mark som Olof Eriksson kunde gå in under ett dygn. För att få så stort markområde som möjligt företog han denna vandring på midsommarnatten när det var ljus nästan hela dygnet, vilket utmynnade i en fastighet på 2 698 hektar.

Erik "Orsa" Olofsson, son till Olof och Karin Eriksson ärvde gården. Han fick i sin tur fyra barn, Karin, Anna, Olof och Erika. Karin flyttade från gården och gifte sig, Erika dog i unga år, medan Anna och Olof blev kvar på gården. De brukade var sin del av gården, Anna söder om ån och Olof norr om ån.

Annas dotter Karin Eriksson ärvde sedan gården och drev jordbruket fram till sin död. I dag är det Karins döttrar Eva och Ann Eriksson som tagit över gården. Deras bror Karl-Erik som bor utanför Lillhärdal är hemma och hjälper till så ofta tillfälle ges. Karins barn är femte generationen som äger och brukar gården.

Ann och Karin Eriksson silar mjölken som sedan ska bli ost

Ann Eriksson vallar kor på myrarna kring gården

Gården före branden ca 1890 Foto: Elias Stadig

Eld och elände

Att bo långt bortom vägs ände gör att man på Lillhärjåbygget ofta har fått klara sig själv och reda ut de svårigheter som man råkat ut för.

Ofta har detta gått bra, men det har hänt dramatiska saker på gården vid flera tillfällen. Det mest omvälvande var när gården drabbades av en stor eldsvåda tisdagen den 12 juni 1934. Manfolket på gården hade rest till Lillhärda för att proviantera några dagar, varför endast kvinnfolk var hemma på gården. Det blåste kraftigt från väster, näst intill storm, och kvinnorna tvekade om de skulle våga göra upp eld. De behövde laga frukost och värma vatten till ladugårdsgöromålen, varför man till slut gjorde upp eld i den öppna eldstaden i boningshuset.

Det bar dock sig inte bättre än att gnistor från skorstenen antände spåntaket. Den hårda vinden gjorde att elden snabbt tog fart och snart var huset övertänt. Elden spred sig sedan från hus till hus och inom loppet av ett par timmar hade nästan alla byggnader söder om ån brunnit ner till grunden:

boningshus, ladugård, stall, smedja, ängslador och uthus – totalt åtta byggnader. Som tur var hann kvinnor och barn ta sig ut ur de brinnande husen. Man kunde också få ut alla djuren ur ladugård och stall. När männen kom hem dagen efter fann de att gården brunnit ner och att skogen i vindriktningen stod i ljusan låga.

Med hjälp av folk från gårdarna i närheten och förstärkning från Lillhärda lyckades man till slut släcka elden. Familjen Eriksson beslutade sig för att bygga upp gården igen. Under den första vintern bodde hela gårdens folk i sommarstugan på andra sidan ån, det vill säga den bostuga som tillhör deras sommarfäbod. Likaså inhystes djuren i den lilla sommarladugården under tiden återuppbyggnaden pågick. På hösten 1935 stod en ny stor vinterladugård klar och några år senare var även ett nytt boningshus byggt.

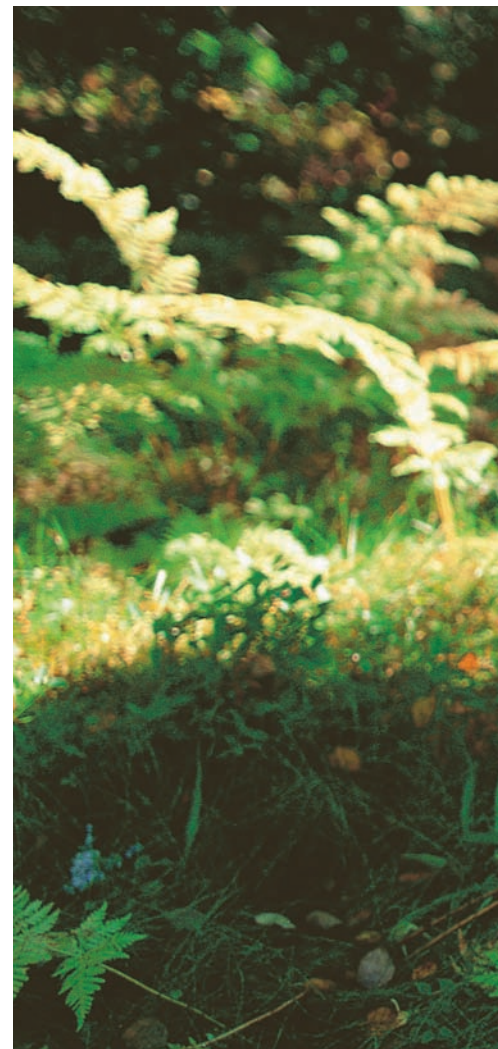
Erika

Karins moster Erika vallade gårdens kalvar, endast nio år gammal.

Det var på hösten, den 19 september 1915, när man hade djuren på sin fjällfäbod, Hackåsen. Fram emot kvällen kom kalvarna hem utan Erika. Man gav sig ut att leta efter henne men det blev snabbt mörkt. För att hjälpa flickan att hitta hem satte man eld på en stor torrfura som stod på fjället bredvid fäbodvallen. Elden spred ett starkt sken ut över nejden, timmarna gick men ingen Erika dök upp. Så fort det ljusnade gav sig alla ut för att fortsätta leta efter flickan.

På natten hade det varit kallt med flera minusgrader och det hade snöat. Sökandet efter Erika gav inget resultat och bud skickades till granngårdarna efter hjälp. När det hade gått en hel vecka hittade man Erika död en dryg halvmil norr om fäboden. När man fann henne saknade hon en av sina kängor.

Hon hade troligen fastnat med foten i något surhål och kommit ifrån de kalvar som hon hade fått i uppgift att valla.

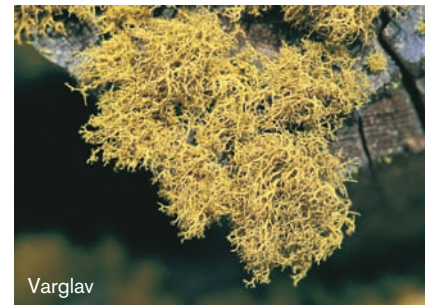

Gårdens byggnader

På gården finns idag totalt 19 byggnader som ligger i två grupper, dels söder om ån och dels norr om ån. Dessutom finns 16 ängslador, nio lador på inägomarken samt sju lador vid utmarksslåtterytor utmed ån såväl väster som öster om gården. Alla ängsladorna har ett särskilt namn. Utmed ån väster om gården finns två stugor som förr användes för övernattni ng i samband med slåtter. Dessa kallas Millesstörröset och Ytterstörröset. Rester av en dammanläggning och översilningsmarker finns utmed ån.

På flera av de gamla byggnaderna på gården och dess fäbod kan man hitta den sällsynta gulgröna varglaven, på latin *letharia vulpina*. Laven som är giftig användes förr till att förgifta rovdjur, man la ut något köttstycke som man preparerat med varglav och glasskärvor i skogen och hoppades att det skulle komma någon varg, räv eller järv och äta av det förgiftade köttet. Härav namnet. På några av husen på Lillhärjåbygget växer också en annan lav, ladlaven.

Varglav

Gårdens sågverk

Uppfinningsrikedom

Fjällbönder som levat isolerat och långt bort från större samhällen och service av olika slag har fått kompensera detta genom ett stort mått av uppfinningsrikedom.

I fallet med Lillhärjåbygget så har man inte kunnat åka till Lillhärdal, Linsell eller Sveg så fort man saknat något eller behövt reparera något som gått sönder. I stället har man fått vara mångkunnig och väl utrustad för att lösa problemen på egen hand. Exempel på detta är att gården alltid haft ett eget sågverk och förr i tiden även en egen smedja.

Drömmen om att få elektricitet till gården försökte man förverkliga i början på 1970-talet genom att dämna upp ån och installera ett vattendrivet kraftverk. Anläggningen förstördes av en ovanligt kraftig vårfloed 1973 och sedan dess har gården varit helt strömlös förutom ett litet dieseldrivet elverk.

Konserverat kött

Eva Eriksson mjölkar

Självhushållning

På Lillhärjäbygget har man alltid haft ett stort mått av självhushållning, det vill säga levit av vad gården producerar. Viktigast i detta system har gårdens kor varit, som mest har man haft 17 kor och i dag har man sex kor. Korna har gett mjölk som i sin tur förädlats genom att man kärnat smör, ystat ost och kokat messmör. På senhösten och vintern har man slaktat några av djuren, tjuren, ett par kalvar och några får gav ett välkommet tillskott av kött. Då man förr helt saknade elektricitet och därför inte kunde hålla sig med kyl och frys användes de gamla metoderna med att salta, torka, röka och konservera.

Viktig har också jakten varit på i första hand älg, ripa och skogsfågel. Man har också alltid fiskat i ån där man genom att meta och på höstarna lägga nät kunnat fånga en hel del öring och harr. De vidsträckta myrmarker som omger gården har gett möjlighet att plocka hjortron och blåbär. Svamp användes aldrig förr i hushållet då svamp betraktades som "komat" och inget som människor skulle behöva äta.

Nöjda , gårdens 20-åriga skällko

Renrasiga fjällkor

Att Lillhärjäbygget ligger så isolerat och i väglöst land har gjort att man inte haft så mycket kontakt med omvärlden.

Detta har även gällt djuren på gården. De fjällkor man haft på gården har inte blandats upp genom semin, vilket ofta varit fallet i mer bebodda trakter. Djuren har förblivit renrasiga och allt eftersom anpassats till det magra fjällbete som de haft att tillgå.

Den sorts fjällkor som man har på Lillhärjäbygget benämns fjällnära. De är lite mindre än vanliga fjällkor i storleken. Förutom på Lillhärjäbygget har det funnits fjällnära kor i Funäsdalen, Klövsjö by, Biellojaure och Fatmomakke. Föreningen Svensk Fjällrasavel bedriver tillsammans med Jordbruksverket ett aktivt arbete för att bevara de fjällnära korna och dess unika egenskaper för framtiden.

Gårdens år

Det tar tid innan vintern släpper sitt grepp om fjällgården Lillhärjåbygget.

Långt in i maj månad kan snön ligga kvar, men så småningom tar snösmältningen fart och snart återstår bara snöfläckar ute på myrarna. Ån som rinner genom gården Lillhärjån hörs i vanliga fall bara som ett svagt brus, men på våren stiger vattnet i ån och det riktigt dånar om den. Ibland kan det bli översvämning ut över åker och äng. På våren sprids gödsel från kor, får och häst ut på de odlade markerna kring gården och åkrarna plöjs upp. Sådd sker för hand.

En bit in i juni månad har våren kommit så långt att korna kan släppas ut ur vinterladugården. Första veckan följer någon med djuren på bete hela dagarna för att de skall känna sig trygga. Korna går lösa och betar i den skog och de vidsträckta myrar som omger gården, de kan gå över en mil på en dag innan de fram emot kvällen kommer hem. I mitten på juni sätter man sin mandelpotatis av gammal sort.

Ragnar Blomkvist sprider ut gödsel på våren

Hässjor på Hackåsvalen

I slutet på juli är det dags för slåtter på gården. På de mest jämna och stenfria bitarna kan traktor och slåtterbalk användas. Där man inte kan köra med traktorn blir det att slå med lie eller motormanuell slåtterbalk. Höet samlas ihop i strängar och bärs fram till de uppsatta hässställningarna. Sedan får höet hänga ute tills det är riktigt torrt. Om det blåser lite och inte regnar kan det räcka med ett par veckor. Ibland är det sämre väder med talrika regnskurar och höet kan få hänga ute på hässjorna i flera månader. När det till slut är torrt körs det in i vinterladugård och hölador med häst och skrinda.

I mitten på augusti är det dags att flytta upp till gårdens höstfäbod – HackåsvalLEN. Fäboden ligger en dryg halvmil från gården upp mot fjället och dit tar man korna på hösten för att de skall få nytt bete. Samtidigt kan man hemma på gården avsluta slåttern och få in det sista höet i lugn och ro. Upp på HackåsvalLEN finns fäbodstugor, ladugårdar, stall, härbre och ängslada. Även här har man slåtter och höet läggs in i ängsladan när det blivit torrt för att sedan på vintern transporteras hem till gården med häst och skrinda.

Vistelsen uppe på Hackåsen brukar vara i en dryg månad och i slutet på september flyttar man hem till gården igen. Väl hemma på gården igen stallas korna in i sommarladugården och får beta fritt ute ända tills käl och den första snön kommer. På slutet får de gå hemma på vallen kring

Karl-Erik Eriksson

HackåsvalLEN

gården och efterbeta det gräs som växt upp efter slåtern. Innan tjälen sätter in i marken passar man på att ta upp potatisen. I mitten på oktober brukar vintern komma och då tar man in djuren för säsongen och de får vara i vinterladugården dygnet runt. Korna mjölkas morgon och kväll. All mjölk bereds på gården och mjölken separeras med en handvevad separator. Grädden kärnas till smör, man gör ost och på vasslan kokar man messmör.

På vintern slaktas några av gårdens djur för att man skall få kött. Vintertid är dagarna korta, det ljusnar sent och blir mörkt tidigt. Samtidigt är vintern en tid då man kan ta sig fram lite lättare i terrängen. Man kan åka skidor, snöskoter och snövessla. Man passar då på att avverka i skogen och köra hem de träd som man behöver för såväl byggnadsvirke som ved. Timret körs hem med häst och kälke eller med snöskoter.

På servintern passar man på att göra sina årliga inköp av torrvaror. Det gäller salt, socker, kaffe, mjöl, knäckebröd, såpa med mera. Det brukar bli någon gång i månads skiftet mars/april som man ringer till närmaste lanthandel och beställer. Varorna hämtas vid vägs ände med häst eller snöskoter. När sista skoterföret försvunnit tar en tid vid då det varken går att ta sig till eller från gården, man är helt avskuren från omvärlden till dess att det torkat upp så mycket att man kan vandra till och från gården.

Karin Eriksson fyller ostmassan i formen

Mandelpotatisen tas upp i början på oktober

Per-Axel Lindgren och Ann Eriksson hjälps åt att köra in ängshö

Slåtter och bete ger mångfald

Ängsmarkerna kring gården har aldrig gödslats med konstgödning, det är enbart stallgödsel som gäller.

Slåtter sker alltid med ett vasst skärande verktyg, lie eller slåtterbalk, varför ängen inte gödslas i onödan med söndertrasat gräs. Efter slåttern efterbetas markerna av gårdens kor, hästar och får. Detta tillsammans gör att marken blir mager och kan hysa många slåttergynnade växter.

Det är växter som blivit allt ovanligare i dagens rationella jordbruk, men som man kan hitta här på Lillhärjåbygget. Det gäller till exempel ormrot, fjälltimotej, nickstarr, svartfryle, vårbrodd och rölleka. Skogen kring gården bär tydliga spår efter djurens skogsbete.

Både Lillhärjåbygget och Hackåsvallen är så kallade Natura 2000-områden. Naturområden som bedöms vara skyddsvärda ur ett Europeiskt perspektiv och ingår i Natura 2000-nätverket, som finns över hela EU. EU:s miljöfond, LIFE, kan hjälpa till att finansiera projekt som bidrar till skötsel och skydd av Natura 2000-områden. Under 2003-2008 drev Länsstyrelsen i Jämtlands län ett projekt som finansieras av LIFE, Länsstyrelsen, Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen. I projektet utfördes olika åtgärder som skapar förutsättningar för skötsel och långsiktigt bevarande av några av länets finaste betesmarker och slåtterängar.

Gården åter i gott skick

På fjällgården Lillhärjåbygget och dess fäbod Hackåsvallen finns drygt 40 olika byggnader allt från den stora vinterladugården till det lilla kylhuset (mejeriet) bredvid ån.

De flesta husen är byggda av grovt rundvirke som är knuttimrat. Förr i tiden var alla husens tak täckta med spån, numera används såväl spån som plåt till taken. På en gård av den här typen krävs ett omfattande underhåll av alla husen men också av broar över åar och bäckar och av all gärdesgård som kringgärdar gård och fäbod.

Under 1990-talet startade omfattande restaureringsarbete av gårdens byggnader och hägnader. Upprustningarna har skett i samarbete mellan fastighetsägaren, länsstyrelsen, Jamtli och hantverkare och gäller hus och gärdesgård på fäbodvallen, ängslador och sågen.

Vinterladugården har också renoverats, en ny gärdesgård har byggts kring gården och broarna över ån har reparerats. Kylhuset har fått nytt spåntak. Under LIFE-projektet har två utmarksslätterområden, vid Knulladan väster om gården och vid Nabbladan öster om gården, återskapats genom att sly och träd röjts bort och slåtern återupptagits.

Tillhörande hölador renoveras för att åter användas för att hysa höet tills det transporteras hem till gården under vintern.

Det mesta arbetet på gården sker utan maskiner varför arbetskraftsbehovet är stort jämfört med moderna gårdar. Sedan 2002 avsätter Länsstyrelsen medel så att gården kan anställa drängar. En transportväg byggs från Storhärjåvallen till gården för att underlätta transporter till och från gården samt för att minska markslitage. Länsstyrelsen har tillsammans med Familjen Eriksson byggt ett hus som den anställda personalen kan bo i samt ett hus för besökare att övernatta i. För att göra livet på gården lite bekvämare, för såväl familjen som anställda som jobbar på kulturresevatet, har ett solcellsdrivet elverk byggts. Det har gett möjlighet till att skaffa moderniteter som frysbox, tvättmaskin och TV.

Förutom dessa få nymodigheter andas alltjämnt gården den tidsanda som i alla tider gällt för avlägset belägna fjällgårdar. Här råder lugn och ro och man kan vistas veckovis på gården utan att höra några flygplan eller andra tecken på den civilisation som finns några mil bort. Det enda man hör här är fjällkornas råmande, vattnet som brusar i ån och vindens sus.

Besöksinformation

Till Lillhärjåbygget går man på stig från Storhärjåvallen.

Från Sveg kör du vägen mot Särna. Du passerar Lillhärdalet och i Lövnäsudden tar du av på den primitiva grusvägen mot Storhärjåvallen. Vägen är dålig och det tar cirka en timme att ta sig fram. Vägen kan ibland vara helt oframkomlig på grund av snö eller vatten. Tänk på att parkera på lämplig plats. Från Storhärjåvallen följer du skyltar och markerad stig. Vandringen fram till Lillhärjåbygget är cirka 7 km lång. Väl framme finns en övernattingsstuga med sex sängplatser som kan nyttjas mot betalning till familjen Eriksson. Besökare måste ta med sig egen mat samt lakan eller sovsäck. I övernattingsstugan finns gasolspis.

Om du stannar kvar över natten kan du göra ett besök i ladugården när det är dags för mjölkning, göra en tur till slåttermarker och lador eller bara njuta av lugnet och livet på gården. Människorna, djuren och natur- och kulturmiljön är en stor upplevelse.

Kontakta alltid gården innan besök.

Bokning av besök görs på telefon 0680-450 16.

Du är välkommen till kulturreservatet

även på vintern, men det är förbjudet att köra skoter ut anför markerad vinterled utan markägarens tillstånd. Terrängkörning på barmark är förbjuden. Det är inte heller tillåtet att campa eller elda på inäga eller fåbodvall eller att beträda oslagen äng.

Tänk på att Lillhärjåbygget är någons hem. Visa respekt och hänsyn när du besöker gården och dess omgivningar.

Mer information

Länsstyrelsens hemsida www.lansstyrelsen.se/jamtland/kulturmiljo eller ring Eva Karlsson på Länsstyrelsens kulturmiljöenhet 063 -14 63 09. Besök även Lillhärjåbyggets hemsida www.lillharjabygget.se. Boken "Gården på fjället" av fotografen och författaren Lars-Olof H allberg ger också mycket information om gården och dess intressanta historia. Boken är på 215 sidor, innehåller cirka 200 färgbilder och ges ut av Gullers Förlag (ISBN 978-1-88238-55-9).

1 Evas hus	7 Snickarkåken, personal-
bostad	13 Lövhögsladan
2 Vinterladugård och stall	8 Överstladan	14 Sågverk och förråd
3 Jägarkåken, för besökare	9 Farfarsladan	15 Bottenladan
4 Anns hus	10 Tegladan	16 Ytterstladan
5 Sommarladugård, kokhus
och Benladan	11 Storladan	17 Rävsladan
6 Elverk	12 Lilladan	

Lillhärjabygget är landets enda kvarvarande levande fjälljordbruk med fäbodrift i väglöst land. År 2002 förklarades gården som kulturresevat. Syftet med kulturresevat är att skydda hotade landskap som präglats av mänsklig aktivitet och som är beroende av fortsatt hävd och brukande för att bevaras. Människorna, djuren och natur- och kulturmiljön på Lillhärjabygget är en stor upplevelse.

